

Faiq Ələkbərli

AMEA Fəlsəfə
Institutunun
aparıcı elmi işçisi,
dosent, fəlsəfə üzrə
fəlsəfə doktoru

X Yazı

Tanınmış mütəfəkkir-filosof M.Ə.Rəsulzadəyə görə sosializm meydana çıxana qədər əgər liberallar daha çox bütöv cəmiyyəti deyil ayr-ayrı azad fərdləri müdafiə edirdilərsə də, sosialistlər isə tam əksinə azad fərdləri bir kənara qoyub sistemə cəmiyyəti, yəni kollektivliyi əsas kimi görüblər. Üstəlik, sosialistlər iddia ediblər ki, dünyada mövcud olan bütün ədalətsizliklərin, haqsızlıqların əsas səbəbkarı iqtisadi liberalizm və fərdiyətçilikdir. O, yazırdı: "Liberallar 'cəmiyyətə qarşı fərd' şüarını müdafiə edərkən bunlar münhasirən cəmiyyəti iltizam və kollektivizmi tərviç ediyordular. Hal-hazırda Rusiyadan başqa, kollektivizmi tətbiq təcrübəsini icra edən bir məmləkət yoxsa da, ictimai və iqtisadi münasibətləri tənzim üçün fərdi hüriyyəti təhdid edən hökumət tədbirlərinin Avropada və Amerika məmləkətlərinin çoxunda ittiqad olduğunu iləridə bütün təfsilatı ilə görəcəyiz. Bu gün hüriyyəti-şəxsiyyə və mülkiyyət prinsiplərinə qiymət verməklə bərabər, bilxassə iqtisadi fəaliyyətdə fərdiyətçiliklə cəmiyyətçiliyi təlif və tərkib edən təsanüdüçülük nəzəriyyəsi xeyli dərəcədə qüvvətlənmişdir".

Onun fikrincə, sosialist cərəyanlarla liberalist məsləklər arasında qalan demokratiyanın bundan çıxış yolu kimi yeni bir təlim ortaya qoyması lazım gəlirdi. Çünki hər iki cərəyan arasında müsbət cəhətlərlə yanaşı neqativ xüsusiyyətlər olduğu üçün, yeni bir məsləkin ortaya çıxmasına inanların görüşü də var idi. O, yazırdı: "Bu görüş sayəsində ki, müasir cəmiyyətin ahəngini təmin edən əsas bulundu. Təsanüdüçülük (solidarizm) məsləki rəvac buldu. Təsanüdüçülük liberalizm kimi mülkiyyət əsasına hörmət edər, yalnız ona qüdsiyyət payəsini verməz. Cəmiyyətin mənafeyi iqtizadətiyi zamanlarda mülkiyyət həqqinin təhdidini və dövlətcə şu həqqi kullanmaq tərzinin təyini zəruri görür. O, fərdiyətçiliklə cəmiyyətçiliyin arasına təlif edər. Bu gün demokrasi məsləkləri arasındakı hakim cərəyan da budur: təsanüdüçülükdür. Demək ki, dünki liberalizm əsası üzərinə qaim olan demokrasi fikri bu gün solidarizm sistemə doğru getməkdədir. Fransa inqilabı əsnasında hakim olan demokrasi fikri fərdin hökumətə qarşı hüriyyətini təmin etmək hədəfinə mütəvəccəh idi; müasir demokrasi zehniyyəti isə yalnız fərdi deyil, zümrevi mənfəətlərin də təminini düşünmək məcburiyyətindədir".

Rəsulzadəyə görə fərdi hüriyyətin mütəlqəşəklilə ictimai hakimiyyətin mütəlqəşəklilə arasında təsanüdüçülük-həmrəylik ən doğru

yoldur, çünki solidarizmdə həm fərdin azadlıqları, həm də siniflərin istəkləri demokratiya, hüquq çərçivəsində nəzərə alınır. Bu baxımdan da, təsanüdüçülük yalnız demokratik quruluşda, hüquqi dövlətdə gerçəkləşə bilər. Başqa sözlə, qeyri-demokratik, yeni avtoritar, totalitar, hərbi diktatura, teokratik kimi quruluşlarda solidarizm mümkün deyildir. O, yazırdı: "Siyasi relativizm"ə təhəmmül etməyən hər hansı sistemdə təsanüdüçülüyn bu xüsusiyyətləri (yəni fərdin azadlığını və siniflərin istəklərini bərabər şəkildə gerçəkləşdirməsi – F.Ə.) bütün qüvvətilə inkiaf etməkdən məhrumdur. İqtisadiyyat sahəsindən siyasət sahəsinə keçərsək, hüquqi hüriyyətin də yalnız bu sayədə ahəng-

yətini tamamilə atan və onun yerinə arayı-ümumiyyə ilə müşəxxəs və hüquqi-ümumiyyəyi müməssil xalq müəssisəsini vəz edən demokrasi, iqtisadi və ictimai həyat sahəsində hala hökmran olan fərdi hüquq müməssillərini ictimai hüquqa tamamilə tabe etməmişdir. Dövlətdə irsi hökmdarlığın əhəmiyyəti tamamilə səlb edilmiş ikən, bir dövlət qədər əhəmiyyət kəsb edən

Avropada parlamentarizmin böhrana düşməsinə də, liberalizmin doğurduğu zümre təşəkkülləri, yeni sosial təbəqələşmə mühüm rol oynamışdır.

M.Ə.Rəsulzadə belə nəticəyə gəlirdi ki, indidualizm (fərdiyətçilik) və universalizm (külliyət) arasındakı məsələdə ən doğru yol təsanüdüçülükə bağlıdır. Çünki yalnız solidarizmdə həm fərdin, həm də

əsasını təşkil etmişdir. İnsanı, orta əsr gerliyinin siyasi, dini və iqtisadi üç qatlı zəruret və əsarət məhkumiyyətindən qurtaran və fərdə cəmiyyətdə layiq olduğu vətəndaş mövqeyini verən qüvvət liberalizm zəfəri olmuşdur".

Liberal dövlətin mahiyyətinə gəlincə, Rəsulzadə yazırdı: "Liberalizm, dövlətin vətəndaş üzərindəki hakimiyyətini ən az dərəcəyə

Bu məqalə Azərbaycan Cümhuriyyətinin qurucusu, ilk cümhurbaşkanı, milli ideoloq Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin anadan olmasının 140 illik yubileyinə ithaf olunur.

Məhəmməd Əmin Rəsulzadə və Azərbaycan cümhuriyyəti

ümuminin maraqlarına cavab vermək mümkün olur. Eyni zamanda, milli təsanüdüçülükdə sosial məsələ ilə milli məsələ arasında uzlaşdırma da mümkündür. Ona görə məmləkəti əcnəbi düşmənin qarlı istilası altında inləyən millətin fərdi heç bir zaman inqilabi sosializmin arxasınca getməz. O, yazırdı: "Bizcə hər cür islahatı rədd edən əski qafalı mürtəcelər milli vəhdət, milli inkişaf və milli istiqlal üçün müzür oluqları kimi, milli vəhdət və bu vəhdəti təşkil edən siniflər arasında təsanüd və müsahiləyi inkar ilə sinif mücadiləsini atəşləyən kommunistlər də eyni dərəcədə müzürdür. Biz hər cür sinif diktatorluğunun əleyhindəyiz. Hədəfimiz millətin vəhdəti, istiqlalı və hüriyyətidir. Biz bu hədəfə doğru götürən vasitə isə gələcəyi heç də şübhə doğumayan təsanüdüçü demokrasi məfkurəsidir!"

1950-ci illərin başlarında qələmə aldığı "Milli təsanüd" məqaləsində Rəsulzadə yazırdı ki, dövlətin formalaşması bir neçə mərhələdən keçib: "Hüriyyət prinsipi ilə

endirib, onu yalnız daxili asayiş ilə xarici əmniyyət təmin edən cəmiyyət xidmətində və nəzarətində bir müməssisə görmək istəmiş; dinin dünyaya işlərindən ayrılığını tələb edərək, vicdanların hər cür təzyiqdən azadlığını gözə almış; iqtisadi sahədə dəxi satış təşəbbüsünün istiqlalına hörmətlə mülkiyyətin qutsallığını elan etmişdir. Liberalizmdə əsas ideal, fərdin ən çox hüriyyəti və dövlətin vətəndaşlar arasındakı qarşılıqlı münasibətə ən az müdaxiləsidir. Şəxsi təşəbbüslərlə mülkiyyət haqqını tapdayan və təhdid edən hər hansı dövlət müdaxiləsi bu sistemin klassik baxışına qətiyyətin uyğun deyildir."

Rəsulzadəyə görə liberal dövlət müəyyən bir zamana qədər tarixi vəzifəsini uğurla görmüş, feodalizm sistemə bağlı qalan cəmiyyət qüvvələrinin hər sahədə açıqla irəliləməsinə təmin etmişdir. Ancaq hər tarixi cəmiyyət növü kimi zəncirlərini qıraraq böyük bir sürətlə irəliləyən liberal cəmiyyətdə içindəki əks qüvvələrin böyüməsilə yeni ictimai təzadlar qarşı-

"Fərzən dövlət idarəsindən hökmdarın hüquqi-xüsusiyyəyə müstənid istibdad və mütəlqəşəkliləni tamamilə atan və onun yerinə arayı-ümumiyyə ilə müşəxxəs və hüquqi-ümumiyyəyi müməssil xalq müəssisəsini vəz edən demokrasi, iqtisadi və ictimai həyat sahəsində hala hökmran olan fərdi hüquq müməssillərini ictimai hüquqa tamamilə tabe etməmişdir. Dövlətdə irsi hökmdarlığın əhəmiyyəti tamamilə səlb edilmiş ikən, bir dövlət qədər əhəmiyyət kəsb edən böyük fabrikada bu prinsip hələ də hökmrandır. Hüququ tələqqisindəki bugünkü məxsus inkişafın gözə aldığı istiqamət işlə budur. Fərdi hüququn hər cəhətcə ictimai hüquqa tabe olmasıdır"

dar bir mənzumə təşkil edəcəyini həməni hiss edəriz. Şöylə ki, hər hansı cəbhədən baxarsaq, demokrasi ilə hüquq arasında sıx və çox səmimi bir əlaqə buluruz. Demokrasi bəhs edən bir müəllif deyir ki: "İctimai təşəkküldə hüququn realizasyonunu təmin edən yeganə imkan sahəsi demokrasiyədir. Hüququn hakimiyyəti və istiqlalı demokrasi yolunun rəhbər yıldızıdır. Digər hökumət sistemlərindən demokrasi bununla ayrılıyır ki, onun üçün hüquq xaricində bir hökumət təşkil qeyri-qabil təsəvvüdüdür. Hökumətin təşkililə hüququn müdafiəsi – demokrasi üçün – iki ayrı şey deyil, yalnız bir şeydir". Demokrasi ilə hüquq – çox məruf bir təriqə görə bir sikkənin iki üzüdür. Hüququn gələcəyi olduğu kimi, demokrasiyənin də gələcəyi əmindir".

Demokratiya ilə yanaşı hüquq da solidarizm üçün çox önəmlidir. Çünki millətə, cəmiyyətə aid hüquqla fərdin hüququ arasında uzlaşdırmanın olması təsanüdüçülüyn əsas prinsiplərindən biridir. Hazırda nəinki zor gücünə qurulmuş sosialist cəmiyyətlərdə, heç liberal-demokratik toplumlarda da hüququn bu iki xüsusiyyəti arasında uzlaşdırmanı istənilən şəkildə reallaşdırmaq mümkün olmamışdı. O, yazırdı: "Fərzən dövlət idarəsindən hökmdarın hüquqi-xüsusiyyəyə müstənid istibdad və mütəlqəşəkliləni

böyük fabrikada bu prinsip hələ də hökmrandır. Hüququ tələqqisindəki bugünkü məxsus inkişafın gözə aldığı istiqamət işlə budur. Fərdi hüququn hər cəhətcə ictimai hüquqa tabe olmasıdır".4 Demokratiya hər şeydən əvvəl müəyyən bir fikri mənzuməsidir ki, burada fərdin hüquqları, azadlıqları nəzərə alınmaqla cəmiyyətin hüququ, onun milli varlığı da qorunmalıdır. Bu baxımdan demokratik dövlətlərdə yalnız fərdin hüquqları düşünülməməli, eyni zamanda ayrı-ayrı fərdlərdən təmsil olunan cəmiyyətin bütönlüyünü də nəzərə almaq lazımdır. Eyni zamanda, fərdiyətçilik və liberalizm dövründən sonra ortaya çıxan zümre təşəkkülləri, məslək təbəqələri məsələsinə hüquqi müstəvidə yanaşmaq vacibdir. Onun fikrincə, XX əsrin əvvəllərində yalnız ifrat cəmiyyətçiliyin deyil,

mülkiyyət əsasının mədəniyyət tarixində oynadıqları böyük rol məlumdur. XVIII əsrin sonları ilə XIX əsrin əvvəllərində elm, fənn, fəlsəfə və estetika sahəsində görülən parlaq müvəffəqiyyətlərin anası "hüriyyət"; onlarla birlikdə yürüyən sənaye inqilabı nəticəsindəki maddi tərəqqilər ilə iqtisadi gelişmeyi doğuran da "mülkiyyət" olmuşdur".7 Onun fikrincə, bunun ardınca bir sıra ölkələrdə baş verən mühüm ictimai-siyasi hadisələr liberal düşüncə tərzini ortaya qoymuşdur: "Siyasət sahəsində fransız inqilabının elan etdiyi "İnsan haqları" bəyannaməsində, iqtisad sahəsində də Mançestr məktəbinə mənsub iqtisadçılardan "burax keçsin, burax yapsın" şəklindəki formulalarıyla əsaslandırılan bu prinsiplər burjua inqilablarında qəhrəmanlıqlar yaranan liberal düşüncə sistemini

sində qalmışdır. O, yazırdı: "Başboş (azad) rəqabət əsasına dayanan liberal istehsal sistemi təşəbbüslü və eqoist fərqlər arasında hüdud və ölçübilməz bir mücadiləyə meydan vermişdir. Bu isə bildiyimiz kapitalizmi doğumuş və ona bağlı bütün sosial təzadları qanadlandırmışdır. Sözdə siyasi hürr, mənan hürr və iqtisadi hürr olan vətəndaşlar, budur yarıni məchul, bir dilim çörək qazancının əsiri bir hala gəlmişlər. Zahirdə hakimiyyət "ümumun rayinə" dayanan parlament içindən yaradılmış "məsul hökumətlər"ə isə də, həqiqətdə əsil hakimiyyət yeni para aristokratiyası deyilən bankirlərlə fabrikaçıların əlində. Bir tərəfdə gözqamaşdırıcı əfsanəvi zənginlik, o biri tərəfdə isə ürək yaxan bir fərqli səfəlet. Sinfə qarşı sinif. Daxili mücadilə. Vətəndaşlar bığağ-bığağ".